

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ

Sofya
21-23 Nisan 2000

Editor
Ali Çaksu

Önsöz
Ekmeleddin İhsanoğlu

PC/1 – 2002/1

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi
Seri No:8

ISBN= 92-9063-108-2 (Türkçe edisyon için)
ISBN= 92-9063-109-0 (Yabancı dil edisyon için)
ISBN= 92-9063-110-4 (Set)

İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)
İslâm Tarih, Satiat ve Kültür
Araştırma Merkezi (İRCİCA)

Adres:
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
Beşiktaş

Posta Adresi:
P.K. 24, 80692 Beşiktaş İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42
Faks: 0212 258 43 65
E-posta: ircica@superonline.com
Vcb-sitesi: <http://i/ircica.org>

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Taşlak
Kapak: Hatice Polat
Basıldığı yer: Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., 2002, İstanbul

İRCİCA KÜTÜPHANESİ KATALOG FİŞİ

Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
(21- 23 Nisan 2000: Sofya)
Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
Tebliğleri ! editor Ali Çaksu; önsöz Ekmeleddin İhsanoğlu.-
İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merckzi, 2002.

X, 447s.: res., hrt.; 24sım.- (İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak
ve İncelemeleri Dizisi Seri No:8)

ISBN: 92-9063-109-0
1. Medeniyet, İslâm - Balkan Ülkeleri 2. Medeniyet, Türk -
Balkan Ülkeleri, I. K.a. II. Çaksu, Ali (ed.) III. İhsanoğlu,
Ekmeleddin (önsöz) IV. (Seri)

949

BOSNA'DAKİ FRANSİSKEN MANASTIRLARINDA OSMANLI KÜLTÜR-MEDENİYET MİRASININ KALINTILARINA KISA BİR BAKIŞ

Adnan Kadrić

Giriş

Osmanlılardan önce Bosna'nın eski ahalisinin (o zamanki Boşnakların) çoğunun, Bogumil ya da Pataren (bağımsız Bosna Kilisesi) dinine, az sayıda insanın Ortodoks ve daha az sayıda kimsenin de Katolik dinine mensup olduklarını zikr etmemiz gerekir. Siyaset, kültür ve medeniyet açısından Bosna'da en güçlü dinî mezhep Bogumil ya da Pataren mezhebiydi. Gücü en az olan mezhep ise kuşkusuz Katolik dinine mensup olan Fransisken mezhebiydi.

Tarihî kaynaklara göre "Boşnyani" yani Boşnaklar, Osmanlıların Bosna'yı fethinden bir yüzyıl sonra büyük bir çoğunlukla İslam'a girmeye başlamışlardır. Daha doğrusu, Boşnakların çoğu, Bosna'da kasaba ve şehirlerin gelişmesiyle ve bu yeni kasaba ve şehirlerde Osmanlı eğitim sisteminin uygulanmasıyla Osmanlı kültür-medeniyeti halkasına girip Doğu dillerinde (yani Türkçe, Farsça ve Arapça olarak) eserler yazmaya başlamışlardır. Bu tarihten itibaren Bosna-Hersek'te Doğu dillerinde edebî eserler yazma geleneği başlarken, idarî hayatta ise Türk dili kullanılmaya başlanmıştır. Birkaç rahip dışında, Bosna'daki Katolikler ise, sayıları az olduğundan hem Osmanlılardan önce hem de Osmanlı döneminin büyük bir bölümünde sadece manastırlarda eğitim görmüşlerdir.¹

Ancak 1463 tarihinde Fatih Sultan Mehmed'in Bosna Fransiskenlerine vermiş olduğu ahidnamede Bosna'da bulunan rahiplerin eğitim hakkı ve benzeri diğer hakları tespit edilmekteydi. Fojnitsa kasabasında bulunan manastıra sonradan eklenen elyazma arşivinde nüshaları yüzyıllarca muhafaza edilen, niteliği açısından dünya tarihinde eşi nadir olan Fatih'in bu meşhur ahidnamesi

¹ Bazı Batılı yazarlara göre Bosna Krallığı'nın kültür geleneği ve devlet hüviyetinin sahipleri Fransiskenler idi, ancak tarihî kaynaklara göre, bu yanlış bir düşüncedir. Osmanlıların Bosna'ya gelişinden 19. yüzyıla kadar Fransiskenlerin sadece üç küçük manastırı vardı. Fransiskenlerde genellikle gelişmiş şiir geleneği yoktu ve Fransiskenler yabancı dillerden genellikle Latin dilinde, günlük ve benzeri daha az edebi ve sanat değerleri olan eserler yazmışlardır. Müslüman Boşnaklar ise birkaç yüzyıl divan şiiri ve diğer tür eserleri hem Türkçe hem Farsça hem de Arapça yazmışlardır. Ulaşabildiğimiz belgelere göre Fransiskenlerin Bosna'daki idarî hayatta ve devlet işlerinde pek bir rolünün olmadığı sonucuna varmaktayız.

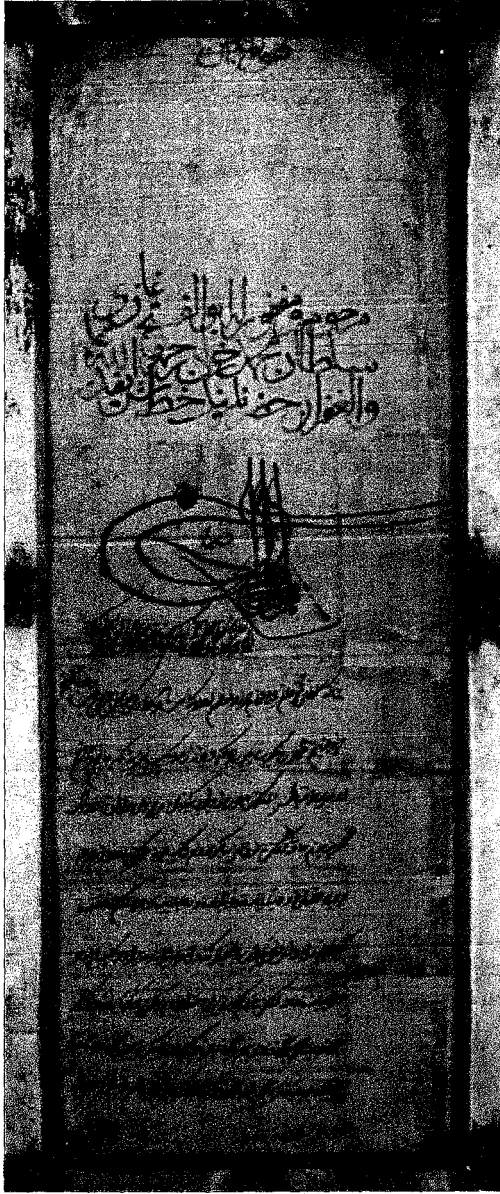

Fig. 1. Fatih Sultan Mehmed'in Foyntsa Manastiri'nda muhafaza edilen 1463 tarihli ahidnamesi.

kuşkusuz Türk dilinin ve İslam medeniyetinin önemli abidelerinden birisidir. Bu dönemden itibaren günümüze kadar, Fransisken kütüphanelerinde bulunan Doğu dillerinde yazılmış elyazmalarının sayısı tedricen artmaktadır.

Manastırlarda Doğu Dillerinde Elyazma Arşivlerinin Kuruluşu

Manastırlarda Doğu dillerindeki çeşitli tür eserlerin toplanması arzusu pek eski olabilir, fakat şimdiye kadar ulaşılan belli malumata göre, bu elyazmalarının toplanıp araştırılması merakına ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında rastlamaktayız. Bosna Fransiskenleri 18. yy.ın ikinci yarısında Viyana'ya öğrenim için gitmişlerdir. Manastır belgelerine göre 19. yy.ın ilk yarısında üç rahip fra Franyo Sitniç, fra Şunyiç ve fra Yeliniç, Doğu dilleri (Türkçe ve Arapça) öğrenmek için Viyana'ya gönderilmiştir. Bunlar, Viyana'dan birkaç Osmanlıca sözlük ve Meninski'nin Latin dilinde olan *Compendium syntaxeas linguae Turcicae ex grammatica Meninskiana. Extractum 1.1. orientaliun 1847* adlı bir Türkçe sözdizimini getirmişlerdir. Bu sebeple, kısa bir süre manastırlarda Türkçe dersleri verilmiştir, ancak ne ondan önce ne de sonra Doğu dillerinin herhangi birisiyle bir eser yazılmış olduğunu söyleyememekteyiz.

Demek ki Bosna'daki Fransisken manastırlarında Doğu dillerinde yazılmış elyazmalarının sistematik olarak toplanmasına tam manasıyla 20. yüzyılda başlanmıştır. Bu yüzyılın başlangıcından şimdiye kadar bu türde Mostar, Visoko, Foynitsa, İhlivno ve Tolisa'da olmak üzere beş ayrı küçük arşiv kurulmuştur. İlginçtir ki Fransisken rahipleri, Doğu dillerinde yazılmış eski ve pek çok değerli elyazmalarının çoğunu Müslümanlardan yok fiyatına satın almışlardır.

Fransisken Oryantal Arşivlerindeki Elyazmalarının Zenginliği

Bosna'daki Fransisken manastır arşivlerindeki elyazmalarının esas özellikleri olarak şunları söyleyebiliriz:

- Konular büyük çeşitlilik göstermektedir.
- Çoğu Türkçe, daha az bir kısmı Arapça ve çok azı Farsça yazılmıştır.
- Doğu dillerindeki metinlerin çoğu Arap harfleriyle ve çok azı Türk dilinde Latin harfleriyle yazılmıştır.
- Çoğunlukla elyazma kopyalar ve çok az orijinal bulunmaktadır.
- Elyazmalarının çoğu Balkan topraklarında yazılmış ya da kopya edilmiştir.

Elyazmalarının çoğu Bosna-Hersek'te, birazı Bulgaristan ve Makedonya'da ve çok azı diğer Balkan topraklarında tasnif edilmiştir. Çeşitli Balkan topraklarında yazılmış belge ve eserler genellikle aynı mecmualarda bulunmaktadır. Bu şekilde, bu elyazmaları çeşitli Balkan (Rumeli) topraklarının aynı devlet ve aynı kültür-medeniyet halka ve ikliminde bulunduğunu tespit etmektedir.

Osmanlı iktisadi konusunda Foynitsa manastırında bir piri-nâme vardır. Bu piri-nâmenin metninde çeşitli sanat sahiplerinin silsileleri bulunmaktadır. Örnek olarak, "bıçakçıların, helvacıların, ekincilerin, müezzinlerin, gemicilerin, kassabların, ehl-i suk ya'ni bazarcuların ve ehl-i mizân silsileleri v.s."²

Manastırlarda bulunan elyazmalarından en ilginç ve en eski Osmanlı belgelerinden birkaçını zikredeceğiz:

- Fatih Sultan Mehmed'in Foynitsa manastırında muhafaza edilen 1463 tarihli ahidnamesi,
- Buyrulduardan en eskisi olan 1486 tarihli İskender Paşa buyruldu (Foynitsa Manastırı'nda),
- Manastırlarda bulunan vakfiyelerden en enteresanı olan 1553/54 tarihli Mostarlı Çeyvan-kethüda'nın vakfiyesi (Mostar Manastırı'nda),
- Rahiplere ve diğer Katoliklere verilen insan haklarıyla ilgili 1483 tarihli Sultan İkinci Bayezid fermanı (Foynitsa Manastırı'nda),
- Rahiplerden nikah resmi alınma yasağı ile ilgili 1545 tarihli bir hüccet (Foynitsa Manastırı'nda),
- Fransisken rahiplerine verilen insan haklarını tespit eden 1621 tarihli Sultan Osman fermanı.

Zikredilen belgelerin çoğunun içeriğinde görüldüğü gibi bu tür elyazmaları, Bosna'da Fransisken rahiplerine ve diğer Katoliklere verilmiş hakların ve Fransiskenler ile Osmanlı Devleti'nin ilişkilerinin durumu ile ilgilidir. Demek ki, Balkanlar'da insan haklarının durumunu araştırma hususunda bu tür nadir elyazmalarının değeri kuşkusuz büyüktür.

Dilbilimi konusuna gelince, manastırlarda bulunan Doğu dillerinde yazılmış gramer eserlerinin sayısı ve değeri maalesef azdır. Bu elyazmaları içinde, sadece eskiliğinden dolayı 1464 tarihli bir Arapça-Farsça-Türkçe sözlük göze

² Bkz. *Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini* (haz. Vančo Boškov), Orijentalni institut u Sarajevu, Sarayova 1988, s. 120.

çarpılmaktadır. Bunun dışında, 19. yy.da tasnif edilmiş birkaç Latince-Osmanlıca ve Osmanlıca-Bosnaca sözlük, sözlükçülerin dikkatini çekmektedir.

Bosna Fransisken arşivlerinde çok az sayıda yazma divan bulunmaktadır. En eskisi (ve diğer dünya kütüphanelerinde pek nadir olan), 15. yy.da yazılmış *Divan-i Ahmedî*'nin bir kopyasıdır. Kanaatimize göre Türk dilinde Sururi tarafından 1559'da yazılmış *Şerh-i Divan-ı Hafız* bu eserlerden en önemlisidir. Çok az sayıda mecmuada sadece Boşnak Müslümanlar tarafından aruz vezninde ve Türkçe yazılmış birkaç kaside bulunmaktadır.

Bosna'daki Fransisken "oryantal" elyazma arşivlerine göz attığımızda, buralarda muhafaza edilen elyazmalarının çoğunun doğrudan doğruya İslamî eğitim (tefsir, hadis, ahlak, akide v.s.) ile ilgili olduğunu tespit etmekteyiz. Bize göre bu, kültür-medeniyet açısından çok ilginç bir gerçektir.

Elyazmaları Araştırmalarının Geleceği

Bize göre, kültür-medeniyet açısından Doğu dillerindeki elyazma araştırmalarında iki esas yaklaşım vardır:

- a) elyazmalarının kültürel-medenî boyutlarını artzamanlı (diyakronik) araştırmanın amacı bu kültürel ve medenî boyutların düşey çizgisini vermektir;
- b) elyazmalarının kültürel-medenî boyutlarını eşzamanlı (senkronik) araştırmanın amacı zikredilen boyutları yatay düzlemde algılamaktır.

Bosna'daki Fransisken manastırlarında muhafaza edilen Doğu dillerinde yazılmış elyazmalarının çoğu Osmanlılardan kalan İslamî kültür-medeniyetin bir neticesidir. Zikredilen elyazmalarının müelliflerinin kökenine bakarsak, bunların genellikle ya Müslüman Boşnak ya Müslüman Bulgar ya da başka bir Müslüman halk grubuna mensup olduklarını fark etmekteyiz. Böyle herhangi bir manastır arşivinde bulunan Doğu dillerindeki elyazmaları araştırmalarında dikkatimizi yazarların aslına verirsek, bazı Balkan bölgelerinde Osmanlı-İslam kültür-medeniyeti hakkında düşey izdüşümüne göre araştırma yapabiliriz.

Bosna'daki Fransisken manastırlarındaki Doğu-dilli elyazmaları, bize Bosna'daki Müslüman ve Katolikler arasındaki ilişkilerin bazı boyutlarını göstermektedir. Daha doğrusu, bu elyazmalarının araştırılmasında Osmanlı-İslam kültür ve medeniyeti ile diğer kültür ve medeniyetler arasındaki ilişkileri ön plana çıkarırsak, yatay düzlemde İslamî kültürel-medenî ilişkilerin durumunu daha iyi görüp anlayabiliriz.

Sonuç

Elyazmalarının çeşitli açılardan incelenmesiyle Balkanlar'ın enteresan kültür-medeniyet mozaiği daha da zenginleşerek ve tedricen tamamlanarak daha belirgin bir hal almaktadır. Bosna'daki Fransisken manastır arşivlerinde muhafaza edilen Doğu-dilli elyazmaları, Balkanlar'ın kültür-medeniyet mozağindeki ilginç olgulardan birisidir. Manastırlarda bulunan bu elyazmalarının sayısı çok olmamakla beraber, kültür-medeniyet açısından değerleri gerçekten büyüktür. Bunlar bilim, kültür ve medeniyet değerlerinin tüm insanlığın ortaklaşa zenginliği olduğunu ortaya koymaktadırlar.

KAYNAKLAR VE LİTERATÜR

- *Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini* (haz.: Vančo Boškovič), Orijentalni institut u Sarajevu, Sarayova 1988.
- Jelenić, Julijen, *Kultura i bosanski Franjevci*, 2. baskı, haz.: M. Karamatić, Svyetlost, Sarayova 1990 (1. baskı 1915).
- *Izvori za historiju srednjovjekovne bosanske države* (haz.: Salih Yalimam), Historijski Arhiv, Tuzla 1997.
- *Franjevci Bosne i Hercegovine na raskršću kultura i civilizacija*, Muzejski prostor Zagreb, MGC, Zagreb 1989.